

21.06x27.88	1/3	עמוד 50	הארץ - מוסף הארץ	15/03/2019	67630484-8
מאגנט - הוצאת ספרים התפנית - מאת סטיבן גרינבל - 25910					

קריסת הדמוקרטיה אינה תחילת הימים הרעים, אלא הסוף הבלתי־נמנע של תהליך שהחל מזמן

זיוה שטרנהל עמוד 50

מקץ ההיסטוריה לקץ התרבות

האם גל הפופוליזם הפוליטי מסמן מפנה לתקופה אפלה, או שמא מדובר בשיאו של ניוון תרבותי שהחל לפני עשרות שנים?

זיוה שטרנהל

גרינבלט, הוא הפך "למיילדה של המודרניות". בפואמה הנפלאה — "על טבע היקום", שכתב המשורר־פילוסוף הרומי לוקרציוס — נמצאו לא רק זרעי המרד בשלטון הכנסייה המושחתת, אלא גם בסיס לצמיחתה של הנאורות והסור־בייקט האוטונומי המודרני. פוג'ו, שנדד ממנור למנור בתקווה לגלות כתבי יד אבודים מהעידן הקלאסי, העתיק את הפואמה בכתב ידו ושלח העתקים לידידיו מחוגי העילית של המשכילים באיטליה. למרות היותו מעריץ העידן הקלאסי, הוא לא היה מודע לתפיסה הפילוסופית האתאיסטית והאינדיבידואליסטית החתרנית שהסתתרה בשירתו של לוקרציוס. אולם, כפי שכתב גרינבלט, ברגע היסטורי אקראי זה הוא שיחרר את הסוסים הרעיוניים מהאורוות.

הפרופסור האמריקאי הצליח להפוך את סִי־פור חייו של פוג'ו לסאגה מרתקת, אך הוא מודע לעובדה שגיבור ספרו מייצג תופעה תרבותית: תסיסה רעיונית שהעניקה לגיטימציה להערכת העידן הקלאסי, שהחלה שנים רבות לפניו. ואכן, חשיבותו של הספר איננה כסיפורו המרתק של פוג'ו, אלא דווקא בתיאור התהליכים ההיסטוריים שגרמו בסופו של דבר לפואמה עתיקה לסייע לה־חיות תרבות חילונית מקץ אלף שנות שלטון הכ־נסייה. גרינבלט מתאר שני תהליכים שבסופם התרחשו תפניות: התפוררותה של האימפריה הרומית במאות הראשונות לספירה והתנוונותו של הממסד הדתי הקתולי בשלהי ימי הביניים. הספר מתמקד יותר מכל בעילית האינטלקט־טואלית: הן בוו "האנינה והשאננה" של שלהי העידן הרומי, שלא הבחינה בשמים המתקדרים ובמתיחות החברתית; והן בוו של החצר האפי־פיונית של המאה ה־15, שאנשיה איבדו כל רסן ושקעו בביצה של שחיתות, חמדנות וצביעות.

גרינבלט מצליח לתרגם היסטוריה לספרות ולשרטט את הלכי הרוח בעולם העתיק, את אלה שאיפשרו לנצרות לחסל תרבות פגאנית עשירה ותרמו לכיבושה של אימפריה מתפוררת על ידי גדודי ברברים, "אלי מלחמה אנאלפביתים" כהגדרתו. הוא מייטיב לתאר גם את המאבקים הכוחניים בין ראשי הכנסייה במאה ה־15, שהיו אמורים לייצג ערכים מוסריים. מציאות דקדנית וסיתו היותה את הרקע להתגבשותה של תרבות חילונית ובה בעת לצמיחתה של המהפכה הפרוטסטנטית.

בספר אין התייחסות למציאות העכשווית, אולם ההקשרים מתבלטים מאליהם. דומה שאין צורך לפרט את הרלוונטיות של השפעת תופעות הנוגעות לדקדנטיות ושחיתות במערכות

••• התחושות האפוקליפטיות הרווחות בחוגים המשכילים בארץ ובעולם אינן משוללות יסוד. נשיאותו של דונלד טראמפ ורצף ההתפתחויות הפוליטיות באירופה ובאחרונה גם בברזיל מע־לים אסוציאציות מעוררות חלחלה לא רק מהמחצית הראשונה של המאה ה־20, אלא גם מתהליכים המוכרים משחר ההיסטוריה. רבים מהניתוחים שניסו לפענח את מה שנתפס תחילה כרעידת אדמה פתאומית שהולידה רעשי משנה במקומות אחרים בעולם, מצביעים כעת על תהליכים כלכליים וחברתיים, שהלכו והידרדרו במשך עשרות שנים עד שהולידו את המצב הפוליטי שאנו עדים לו זה יותר משנתיים. רוב הניתוחים מפנים, ובצדק, אצבע מאשימה לאידיאולוגיה הכלכלית הנאו־ליברלית שהתבססה בשנות ה־70 ושהצליחה מאז לכרסם בהישגי מדינת הרווחה. היא יצרה לא רק את הפערים הכלכליים אלא גם עירערה את היסודות המוסריים של החיים החברתיים, ובראשם את ערך השוויון.

אולם ההיבטים התרבותיים שסייעו לטראמפ להגיע לשלטון זוכים פחות לתשומת לב. בתחום זה, התחושה הרווחת היתה של מפץ גדול: דווקא בעיצומו של מה שנתפס כהצלחתן של תפיסות ליברליות מתקדמות, שהצליחו לפרק חומות אתניות, מגדריות ותרבותיות, הופיעה דמות הוויה שהצליחה באחת לסובב את הגלגל אחורנית. אלא שאחרי ההלם הראשוני ובאמצע הדרך לכהונתו, עולה השאלה אם שלטונו של טראמפ מסמן מפנה היסטורי לתחילת תקופה חדשה, או שמא האיש, שצמח מתוך התקשורת הפופולרית, הוא פרי הילולים של תהליכי עומק תרבותיים שהלכו ונבנו ב־50 שנים האחרונות.

שאלה זו חוזרת ועולה לאורך ההיסטוריה: האם דמויות כריזמטיות או אירועים משבריים, כמו מלחמות, אכן יוצרים תפניות מהפכניות? לרוב, מחקרים מגלים שלמאורעות כאלה קדמו תהליכים ארוכי טווח שמסבירים את התפניות. בדיוק בנושא זה ראוי לחזור לספרו של סטיבן גרינבלט, "התפנית", שהפך לרב מכר בינלאומי וראה אור בעברית בהוצאת מאגנט. גרינבלט, חוקר ספרות מהרווארד, פורס בכישורו רב תמורנה מורכבת רלוונטית לגמרי. על פניו, הוא מייחס לאירוע וזיח משנת 1417 משמעות דרמטית נפוצה: פוג'ו ברצ'וליני, ביכליופיל נלהב שהשתייך לחוגי ההומניסטים האיטלקים ונושל ממעמדו הרם כמוכיר האפיפיור, מצא במנזר שכוח־אל בגרמניה כתב יד נושן של פואמה מהמאה הראשונה לפני הספירה. בכך, על פי

שלטונות. אך בכל הקשור לתפקיד שממלא העילית האינטלקטואלית בתהליכים היסטוריים, נמצא בספר לקחים חשובים. הפואמה של לוקרציוס עצמה לא נולדה בחלל ריק. המשורר ייצג את תפיסת העולם שגיבש הפילוסוף האתונאי אפיקורוס עוד מאתיים שנה לפניו, ובה הניח את היסודות הרעיוניים לתרבות המנותקת מאמונות מטאפיזיות, כוו המטפחת מגמה מדעית תועלתנית שמיקודה באיכות חייו של האדם ובהנאותו. בפרק האחרון מצביע גרינבלט בקצרה על עקבות רעיונותיו של לוקרציוס אצל הוגים, מדענים ומדינאים — מניוטון עד וולטר ג'פרסון — שבנו את היסודות הרעיוניים שמתוכם נוצרו התנאים לקיום ולהתנהלות החברה המודרנית שאותם אנו מקבלים כמובנים מאליהם. אולם, בדרך הארוכה שהרעיונות עוברים מתוך דיונים תיאורטיים בתוך אליטה תרבותית ועד ליישומם בחיי המעשה, לעתים אחרי עשרות ואף מאות שנים, מתר-

22.13x28.71	2/3	51	עמוד	הארץ - מוסף הארץ	15/03/2019	67630485-9
מאגנט - הוצאת ספרים התפנית - מאת סטיבן גרינבל - 25910						

צילום: Carlos Barria / REUTERS

פופוליסטיות עכשוויות, כמו הפיכתו של טראמפ למשיח נערץ. הוא הצביע גם על המרכיבים המאפיינים את התפקידים שממלאת הדת הן כח ויהא אישית, המעניקה משמעות ועומק לחיים, והן כתופעה חברתית שבה היא משמשת כמיתוס המחבר בין האדם לחברה. עקרונות אלה נוצלו היטב גם בעידן המודרני המחולק על ידי תנועות לאומיות, משטרים טוטליטריים ומנהיגים כריזמטיים, שידעו להעניק למטרותיהם הפוליטיות אופי תיאולוגי שסיפק את הכמיהה האנושית לממד רוחני אישי וקולקטיבי. במחצית השנייה של המאה ה-20, אחרי התוצאות הנוראות של גיוס המונים בעזרת דגלי הגאולה החילונית – שנועדו ליצור חברה חדשה, והובילו בסופו של דבר למלחמת העולם השנייה – נדמה היה שסוף־סוף מתחוללת תפנית: הבעירה המשיחית כבתה, והרושם היה שתיאולוגיה פוליטית נקבה בין ספרי ההיסטוריה, לפחות בעולם המערבי.

במחצית השנייה של המאה ה-20 נדמה היה שסוף־סוף מתחוללת תפנית: הבעירה המשיחית כבתה והתיאולוגיה הפוליטית נקברה בין ספרי ההיסטוריה, לפחות במערב. אלא שהרושם הזה היה מוטעה

העלה הסוציולוג וחוקר הדתות מאוניברסיטת ייל את שאלת הקשר שבין דת לפוליטיקה במציאות העכשווית. אף כי אין מדובר בשאלה חדשה, לא במקרה היא זוכה לאחרונה להתעניינות גוברת בחוגים אקדמיים. גורסקי שירטט תמונה רחבה כדי לבחון את המאפיינים הדתיים־משיחיים המסתתרים ברמות שונות בפוליטיקה ובאידיאולוגיה החילונית מימין ומשמאל. הוא בחן את התופעה ברצף ההיסטורי מאז ימי המהפכה הצרפתית ועד לתופעות לאומניות

חשים לא מעט עיוותים של הרעיונות המקוריים. ב-50 השנים האחרונות דומה היה שחלומם של אפיקורוס ולוקרציוס על חברה של אינדיבידואליסטים רציונליים, השמחים בחלקם, הגיע למימושו המלא. אלא שכפי שמתברר באחרונה, דבר־מה השתבש, והביטוי "קץ ההיסטוריה", שנועד לבטא את ניצחונה של הדמוקרטיה הליברלית, קיבל משמעות חדשה. על מציאות זו אפר שר היה ללמוד לפני כמה שבועות בהרצאתו של פיליפ גורסקי במכון ון ליר בירושלים, שבה

67630486-0	15/03/2019	הארץ - מוסף הארץ	עמוד 52	3/3	6.51x26.38
מאגנט - הוצאת ספרים התפנית - מאת סטיבן גרינבל - 25910					

אולם כפי שמתברר בשנים האחרונות, החזון האופטימי והמשיחי של "קץ ההיסטוריה" היה חסר בסיס. גורסקי אמנם לא התייחס לתקופה זו, אך יש לזכור שאחרי סיום המלחמה החלה תסיסה חדשה בקרב העילית האינטלקטואלית, שהניחה את היסודות לפילוסופיה אינדיבידואליסטית קיצונית ובוועטת. אמנם גם אם התיאוריות המורכבות (שזכו לכינוי הפופולרי "פוסט-מודרניזם") נותרו במגדלי השן, עצם הערבדה שהעילית "האנינה והאדישה" עסקה בחיי הנפש, הוניהחה את הבעיות החומריות ולא הצליחה להניח יסודות אידיאולוגיים חדשים להתנהלות חברה מוסרית מתוקנת, הולידה חלל ריק. עד מהרה התמלא החלל הריק בניאוליברליזם הכלכלי המשולל כל ממד מוסרי, לצד תופעות כמו חיפוש גאולה בתורות מיסטיות דתיות, ניו־אייג' ובהקצנה מוגזמת של פוליטיקת הזהויות.

אחרי מלחמת העולם השנייה, העילית האינטלקטואלית עסקה בחיי הנפש והזניחה את הבעיות החומריות. החלל הריק שהותירה התמלא בניאוליברליזם ובהקצנה מוגזמת של פוליטיקת הזהויות

גם הריאקציה הפוליטית, מתברר, לא איחרה לבוא. אצל האוונגליסטים בארה"ב, שעברו רם זהות אמריקאית היא גם זהות נוצרית (מזכיר משהו?), טראמפ נתפס כאיש מאמין שנשלח על ידי ההשגחה העליונה. לצד זאת, גורסקי הצביע על נטיות תיאולוגיות גם בגדודי השמאל הרדיקלי באוניברסיטאות האמריקאיות, שיצאו למלחמת חורמה בערכים אוניברסליים ומתנהלים כמו קאסטה דתית, שמחלקת את העולם לטובים ורעים.

הוא עצמו דווקא מטיל ספק בממד התיאולוגי הגורף המוצמד כיום לכל התופעות החדשות. אולם מהרצאתו וממחקרים אקדמיים אחרים שפורסמו בשנים האחרונות, ניתן ללמוד היכן נטועים השורשים למציאות העכשווית המדכאת. טראמפ, כמו המנהיגים הלאומנים החדשים באירופה, לא חולל מפנה בכוח אישיותו. הוא ודומיו לא ניצלו רק את המציאות הכלכלית ואת בעיית המהגרים. תחושת הניכור והריק הרוחני הם שסייעו להם לכבוש את לב ההמון. הפופולריזם לא מתחיל בפוליטיקה אלא במי שמעצבים את המודעות החברתית: מ"רפובליקת האינטלקטואלים" ועד לאמצעי התקשורת והבידור. קשה להניח שאפיקורוס ולוקרציוס חלמו על חברה שבה האליטה המדעית מסתגרת בהיכליה, שבה סדרות טלוויזיה וניתוחי עומק גסטרונומיים זורמים למעמד כה מרכזי בתקשורת ושהרשתות החברתיות גועשות מאלימות. במציאות מפורקת זו, שהתנהלה במשך עשרות שנים ללא מצפן ערכי, טראמפ לא חולל תפנית. הוא הניח ובצר דק, שאם רוע לב וגסות־רוח "אותנטית" הם קלף מנצח בטלוויזיה, הם יוכלו באותה מידה להיות גם כרטיס כניסה לבית הלבן.